

Лазуренко В.М.

ЗАМОЖНЕ СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ ДОБИ НЕПу. СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ ТОГОЧАСНИХ КРИТЕРІВ СЕЛЯНСЬКОЇ ЗАМОЖНОСТІ

Аналіз різнобічних тверджень та позиції науковців, державних установ стосовно проблеми визначення соціально-економічних параметрів заможного селянства України в роки нової економічної політики подає нам досить строкату та неоднозначну позицію у ставленні до виділення критеріїв тогочасної селянської заможності.

Хто він – селянин-заможник, які його головні ознаки та основні категорії? Дати однозначну і ствердну відповідь на дане запитання складно. Навіть такий визнаний фахівець в галузі соціально-економічних аспектів селянства як М.І. Бухарін, не міг дати вичерпної відповіді на дане питання. Констатуючи неоднорідність селянства в 20-х роках ХХ ст. він у спеціально присвяченій даній проблемі роботі “Шлях до соціалізму і робітничо-селянський союз” зазначав: “Селянином зветься і заможний трактирник, селянський лихвар, куркуль; селянином зветься і міцний господар, який має кількох наймитів, дістає прибуток з їхньої роботи і тримає їх у шорах; селянином зветься і трудовий хазяїн, який працює зі своєю родиною сам для себе, не живе за рахунок чужої праці; селянином зветься і бідняк, безкінний, що ледве-ледве зводить кінці з кінцями і часто підробляє десь на стороні; селянином, нарешті зветься і напівнаймит, напівробітник, для якого його селянське господарство становить лише допоміжне джерело існування”¹. Базуючись на реаліях тогочасного життя, об’єктивно визначити ознаки заможного селянства досить складно. Ми намагатимемося подати власне бачення ознак та ка-

тегорій заможного селянства в даний період.

Як відомо, в роки недостатньо розвинутого товарного виробництва офіційно виділились три групи селянства. Одна з цих груп, логічно, була більш багатого, економічно міцнішою, тобто, за тогочасними уявленнями, заможною. В першій половині 20-х років такою групою за термінологічним офіційним визначенням було так зване “куркульство”. Але куркульство вже не в тому понятті, що існувало до жовтня 1917 року. Це вже було “куркульство радянське”, тобто те, яке збагатилось в результаті жовтневого перевороту і наряду з старанною власною працею на землі, певною мірою використало недосконалість радянського земельного та податкового законодавства. Проте, вже починаючи з 1924 року в статистичних даних наряду з “куркульською” групою селянських господарств з’являється група “заможне селянство”. Яка між ними відмінність, то відповідь на це дуже актуальне для тогочасної дійсності питання не могло дати навіть вище партійно-державне керівництво, яке керувалось при визначенні ознак селянського господарства виключно критеріями виділеними В. Леніним: джерела існування; наймання робочої сили; тип економічних відносин².

Слід підкреслити, що безумовно, вища ланка партійного керівництва достатньо усвідомлювала перспективність розвитку індивідуального селянського заможного господарства, але наряду з цим, добротне приватне прибуткове селянське господарство ніяк не вписувалось в тогочасну комуністичну економічну доктрину по відношенню до селянства. Своїм незалежним існуванням заможний селянин-власник об’єктивно кидав виклик тоталітарному політичному режиму.

Партійні документи ЦК КП(б) України середини 20-х років визнавали, що “куркулі” – це по суті маса середняків, які в результаті запровадження непівських ринкових

відносин отримали змогу реалізовувати товарні лишки і в результаті накопичувати грошові кошти. Керуючись офіційною лінією ВКП(б) відносно ставлення до заможного селянства, КП(б) України виділяла наступні основні його риси: ведення торгівельної справи; зайняття лихварством, підрядами, постачанням; наявність власних переробних підприємств сільськогосподарської продукції; використання у власному господарстві сторонньої робочої сили. Спеціально зазначалось, що вони збагачуються не лише за рахунок своєї господарсько-активної праці, але і за рахунок вкладення капіталів поза сільськогосподарське виробництво³.

Проте, в додаток і в певній мірі на відміну від позицій кремлівського партійного керівництва, у керівних колах компартії України визначився свій власний поділ щодо розуміння сутності “куркульства”. Воно поділялось на три групи в залежності від інтенсивності сільськогосподарського виробництва, джерел прибутків, найму сторонньої робочої сили тощо (хоча офіційно КП(б) України власних критеріїв не оприлюднювала). Аналогічну позицію поділу “куркульства” по ступеню заможності на три групи подає і відомий статистик А.Хряцова (“заможне”, “великоексплуататорське”, “куркульське”)⁴. Таку точку зору поділяв і один з провідних тогочасних фахівців з даного питання М.Гуревич⁵.

Проте, в більшості дослідників даного періоду таких як В.Верстюк, С.Водотика, І.Мазур, О.Ганжа, В.Калініченко, В.Марочко, А.Морозов, прослідковується тенденція ставлення до переважної більшості групи заможних селян як до господарств які відрізнялись від інших середняцьких господарств тим, що були економічно сталими, мали достатні прибутки⁶.

Даний тип господарств суто економічно мав не досить суттєві відмінності від іншої, так званої куркульської групи. Радянському керівництву 20-х років було

досить важко, а з ідеологічних міркувань часто і небажано знайти відмінності між даними групами, а тому досить часто воно ставило знак рівності між “наймачем-куркулем” і “наймачем-середняком”.

Тому ми спробуємо в якісно нових політико-економічних та історичних умовах після краху тоталітарного комуністичного режиму подати об’єктивний поділ заможного селянства України в доколгоспний період. Основою для цього є докладний аналіз значної кількості архівних джерел тогочасного періоду, історіографічний огляд поставленої проблеми, залучення широкого кола статистичних джерел, дані обіжників КП(б) України тощо.

Загальними рисами заможності, котрі були притаманні сільським господарствам доби НЕПу, ми вважаємо, наступні:

- 1) наявність достатньої кількості працездатних робочих рук у господарстві;
- 2) наявність земельних запасів (від 6 га і більше);
- 3) праця силами власної сім’ї та із залученням на період збирання урожаю сторонніх робочих рук;
- 4) наявність в господарстві худоби (від 3 голів і більше);
- 5) наявність товарних лишків сільськогосподарської продукції;
- 6) накопичення, в результаті праці на власній і орендованій землі, грошових капіталів;
- 7) вкладання власного грошового капіталу у купівлю сільськогосподарського реманенту (купівля удосконалених засобів виробництва);
- 8) вкладання капіталу в збільшення кількості голів худоби (в деяких місцях купівля племінних порід);
- 9) купівля, в результаті накопичення власних капіталів, сільськогосподарських машин з механічним двигуном;
- 10) надання в оренду іншим групам селянства робо-

чої худоби, сільськогосподарського реманенту;

11) взяття в інших груп селянства землі в оренду, за яку платили офіційним податком на землю, крім того, за користування землею господар здаваної землі отримував відповідну плату (за домовленістю);

12) вклад власних капіталів не лише в сільське господарство, але і поза ним (торгівля, промислові заклади тощо) і отримання в результаті цього прибутки;

13) надання кредитів односельчанам ;

14) прибуток в межах від 801 крб. і більше;

15) наявність власної олійниці, млина, крупорушки, крупосушки тощо.

Ми поділяємо все селянство України, яке можна віднести до групи заможного на три підгрупи: нижче заможне, середньо заможне, вище заможне (багате). При цьому ми, на основі ґрунтового історико-наукового аналізу, наводимо характерні, на наш погляд, ознаки кожної частини заможного селянства. (Див.: Табл. №1).

Таблиця №1

Заможне Селянство	Характерні ознаки
<u>Нижче заможне</u>	а) використовує працю лише власної сім'ї; б) не використовує в своєму господарстві постійну працю найманих робітників; в) не мали ні надлишку ані нестачі робочої худоби; г) мали в наявності землю і мали змогу її обробити; д) мали незначні сталі прибутки; е) прибутки вкладали в реманент та худобу.
<u>Середньо заможне</u>	а) цілорічне використання у господарстві власної праці і посезонно – під час весняних і осінніх польових робіт – найманих робітників; б) наявність достатньої кількості земельних запасів;

- в) наявність в господарстві худоби, сільськогосподарського реманенту (здача їх лишків в оренду);
- г) наявність сталих товарних лишків;
- д) накопичення в результаті праці на землі, та в наслідок здавання в оренду реманенту та робочої худоби, власних грошових капіталів;
- е) оренда землі в інших груп селянства з оплатою в натуральній та грошовій формі;
- є) вкладання капіталу в нерухоме майно; сільськогосподарський реманент, будівельні матеріали, деколи вкладання грошового капіталу поза сільськогосподарське виробництво;
- ж) незначне кредитування односельців.

Вище
заможне
(багате)

пре-

- а) наявність великої кількості земельних запасів;
- б) постійне залучення для ведення власного господарства найманих робітників;
- в) наявність великої кількості товарної сільськогосподарської продукції;
- г) наявність в господарстві надлишку сільськогосподарського реманенту, робочої худоби;
- д) наявність в господарстві сільськогосподарських машин з механічним двигуном;
- е) оренда землі;
- є) отримання прибутку від здачі в оренду худоби, сільськогосподарського реманенту;
- ж) заняття комерційним посередництвом на селі, лихварством, підрядами;
- з) ведення торгівельного закладу;
- і) постійне вкладання власних капіталів поза сільськогосподарське виробництво;
- ї) наявність у власному користуванні олійниці, млина, крупорушки, крупосушні.

Заможне селянство було носієм прогресу в непівську добу історії України. Доба недостатньо розвинутого товарного виробництва характеризувала його як найбільш економічно стале, прибуткове, раціональне та перспективне. В ті роки заможне селянство було основним виробником сільськогосподарської продукції. Дані приватні господарства відзначались високим ступенем науко-

во-технічного прогресу. Придбання сучасних сільсько-господарських машин з механічними двигунами, купівля та розведення племінних порід великої рогатої худоби, посів нових селекційних зернових культур, - все це ще раз переконливо засвідчує, що в роки НЕПу на українській землі існував ефективний приватний господар-власник, проте його існування не вписувалось в комуністичну доктрину; воно було примарою для тогочасної тоталітарної системи, для її ідеології. Звідси і однобоке ставлення у визначенні його головних економічно-ринкових ознак.

ПРИМІТКИ

¹ Голод 1932-1933 років на Україні очима істориків, мовою документів.-К., 1990. - С.17.

² Ленін В.І. Первісний начерк тез по аграрному питанню / Для Другого з'їзду Комуністичного Інтернаціоналу // Повне зібрання творів. - Т. 41. - С. 162-163.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України. - Ф. 1, оп. 20, спр. 1965, арк.12.

⁴ Хрящова А. Группы и классы в крестьянстве. - М., 1926. -172 с.

⁵ Гуревич М.Б. Питання сучасного селянського господарства України. - Харків, ЦСУ. - 1927. - 162 с.

⁶ Верстюк В.Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918-1921) . - К., 1992. - 365 с.; Водотика С.Г., Мазур І.Д. Зміни в соціально-класовій структурі селянства України напередодні масової колективізації (1927 - 1929 рр.) // Український історичний журнал (дал. - У.І.Ж.). - 1983. - №2. - С. 43.; Ганжа О.І. Державне регулювання соціально-економічних відносин на селі // У.І.Ж. - 1990. - С. 103-110.; Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921 - 1929 рр.). - Харків, 1991. - 129 с.; Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 р.р.). - К., 1995. - 224 с.; Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу. - Черкаси, 1993. - 274 с.